

# Рецензії

## СВІТЛО І ТІНІ УКРАЇНСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

**Білоус Петро. Українська середньовічна література: монографія. – Житомир: Видавець Євенок О.О., 2015. – 584 с.**

До епохи Середньовіччя, зокрема й до українського середньовічного письменства, здавна ставилися упереджено, називаючи це “темною” добою у розвитку європейської культури, “переходовим періодом” у триванні вітчизняної літератури, який дав для історії письменства обмаль “живих” фактів і явищ, асоціювався з гальмуванням та застоєм. Така думка сформувалася в епоху Відродження, яке прийшло на заміну Середньовіччю, тож можна зрозуміти антитетичний характер суджень, оскільки гуманістичний Ренесанс тлумачився як антитеза середньовічному мисленню, побуту, культурі.

Нещодавно видані в Україні переклади праць Жака Ле Гофа “Середньовічна уява”, Ернста Роберта Курціуса “Європейська література і латинське середньовіччя”, Нортропа Фрая “Великий код: Біблія і література”, а також роботи українських літературознавців О. Александрова, архієпископа Ігоря Ісиченка, Є. Джиджори, періодичне видання наукових збірників “Медієвістика” в Одесі та Львові переконливо доводять, що середньовічна література не тільки не має в собі нічого похмурого та застійного, а й становить самобутнє, колоритне явище, якому властиві специфічні ознаки та особливості.

До таких праць, які розкривають сутність і літературну привабливість доби Середньовіччя в Україні, належить монографія Петра Білоуса. Це своєрідний підсумок багатолітніх досліджень науковцем українського середньовічного письменства. Значення цієї книжки полягає не так у тому, що вона реабілітує художнє розмаїття та естетичну самобутність літератури вітчизняного Середньовіччя, як у принципово новому тлумаченні цієї доби, в іншому підході до висвітлення фактів і явищ середньовічної літератури.

Раніше історики давнього українського письменства запропонували схему

викладу цього періоду – за жанрами та письменницькими персоналіями. Так робили О. Огоновський, І. Франко, М. Грушевський, Б. Лепкий, С. Єфремов, а також автори “історій” ХХ ст.; так викладено добу Середньовіччя і в першому томі нової 12-томної “Історії української літератури”. Лише М. Гнатишак та Д. Чижевський спробували вирізнити культурно-історичні та стилістичні періоди в літературній історії України, однак наповнювали їх вже узвичаєною жанрово-персональною схемою.

Петро Білоус поламав цю традицію. Назвавши свою працю “Українська середньовічна література” він ніби налаштував на те, що в ній ця доба висвітлюватиметься за хронологічним розвитком жанрів: літописи, житія, проповіді, повчання, патерики, хоження тощо, а окремих характеристик удостояться Іларіон Київський, Кирило Туровський, Климетій Смолятич, Данило Заточник, Данило Паломник, Серапіон Володимирський, Данило Корсунський, Григорій Цамблак, Кипріан та ін.

Автор монографії пішов іншим шляхом. Він спробував поглянути на літературне Середньовіччя як на цілісне функціональне явище, пронизане різноманітними тенденціями, наскрізними мотивами, темами,

образами, означивши майже два десятки ліній розвитку, естетичного руху: тема хрещення Русі, образи святих, мотиви світла, гріха, кари і спокути, образи хреста і храму, книжної мудрості і Слова, гори і граду, лісу і степу (поля) тощо. Кожен із параграфів третього розділу монографії не лише означає тематичні, мотивні, образні доміанти середньовічних літературних пам'яток, а й становить собою наукову пропозицію – для подальшого розгортання у нових дослідженнях знань про цей період в історії українського письменства. Прикметно, що дослідник вбачає у тих доміантах вплив “великого коду” Біблії, тож не випадково цьому присвячено окремий розділ, який передує розмові про наскрізні мотиви, теми та образи у творах давнини, художньо і світоглядно запліднених світлоносною енергетикою Святого Письма.

Науково виваженими видаються спостереження і міркування Петра Білоуса про середньовічного автора. В українській медієвістиці так склалося, що про авторство у давню епоху вели мову на рівні наявності / відсутності автора у творі, на рівні гіпотетичного виявлення автора (як, скажімо, у “Слові о полку Ігоревім”). Існувало поняття “автор у давній літературі”, хоч варто було б урахувати, що автор середньовічний відмінний від автора барокового. У монографії подається узагальнений портрет (на рівні авторської свідомості) українського автора Середніх віків, який виявляв себе по-різному – залежно від жанру і предмета зображення. Звідси типологія авторства: літописець, агіограф, проповідник, паломник та ін., однак Петро Білоус зосереджує увагу на нетрадиційних образах авторів – Данила Заточника, митрополита Іларіона, Володимира Мономаха, невідомого автора “Слова о полку Ігоревім”, у яких проявляються не так типові для середніх віків, як індивідуальні особливості, що вплинули на характер їхніх творів.

Ведучи мову про жанрову систему української середньовічної літератури, автор монографії називає це “спробою реконструкції”, усвідомлюючи, що береться за досить складну проблему. Складність її полягає передусім у

неповноті уявлень про жанровий склад письменства цієї доби (багато що втрачено й забуто). До того ж більшість пам'яток дійшла до нашого часу у списках пізніших часів. Крім того, середньовічні жанри мають свою специфіку, відмінну від жанрів Нового часу. Петро Білоус спробував окреслити теоретичні основи середньовічного жанротворення на давньоукраїнському ґрунті, взявши за орієнтир особливості організації літературного матеріалу, тобто спосіб висловлювання. Так йому вдалося реконструювати саме систему жанрів, а не подати їхній реєстр, як то бувало у багатьох інших дослідженнях. Та, незважаючи на цю спробу, чимало питань залишається відкритими.

Окремі розділи монографії присвячені символу та алегорії, отже Петро Білоус відводить цим художнім засобам у середньовічній літературі особливу роль. Увагу дослідника привертає передусім християнська символіка, що мала значний вплив на творення образів у давніх літературних пам'ятках. Символіка розглядається у системі середньовічної естетики, а її конкретна “матеріалізація” подана в інтерпретації художньо-сміслових образів, які постали у давньоукраїнських творах різноманітної тематики та жанрової належності. Виявлено, що ця символіка мала переважно біблійне походження і досить активно функціонувала у стародавньому письменстві, породивши своєрідний середньовічний символізм у мистецтві загалом і в писемній творчості зокрема, що повною мірою підтверджується літературно-художньою практикою українського Середньовіччя.

З такою ж ретельністю досліджено у монографії сутність і функції середньовічної алегорії. Питання це непросте, тому Петро Білоус переносить акцент із теоретичного осмислення алегорії на її конкретне функціонування у давніх текстах: для наукових проб беруться різноманітні твори і подається філігранне тлумачення алегоричних образів, які часом змушують по-іншому дивитися на узвичаєні трактування певних творів та окремих персонажів.

Зосередження на студіюванні символів та алегорій середньовічної доби

необхідне було автору монографії для того, щоб переглянути важливі літературознавчі поняття цього часу. Замість дефініції “метод” він пропонує “тип творчості”, який у застосуванні до специфіки досліджуваної епохи визначається як “середньовічний символізм”. Такий підхід зумовив і суттєві поправки до поняття “літературний стиль”. Досі у медієвістиці непохитно домінувало поняття “стиль монументального історизму”, сформульоване та пояснене російським ученим Д. Лихачовим. Заради справедливості варто зазначити, що він запозичив це визначення, дещо його відкоригувавши, в українського історика літератури Д. Чижевського (у нього це “монументальний стиль”). Петро Білоус вважає, що ці дефініції застаріли і не відображають художньої специфіки середньовічної літератури, тому пропонує інше визначення – символічно-алегоричний стиль, обґрунтовуючи це тим, що в давніх текстах спосіб художнього мислення органічно пов’язаний із домінуючим застосуванням символів та алегорій.

Два розділи монографії (“Топіка” та “Середньовічний ритуал і література”) порушують низку питань, поки що недостатньо досліджених в українській медієвістиці. А вони, здавалося б, перебували на поверхні зацікавлень давньою літературою, однак не порушувалися, бо увагу дослідників мало привертала художність, літературність давніх текстів. У цьому контексті запропоновано цікаві та глибокі студії, які стосуються художнього часу

і простору, топізації мотивів, топіки образних моделей, риторичної топіки, а також ритуалізації художнього зображення у різноманітних творах середньовічної епохи. Петро Білоус у цих розділах створив перспективу для майбутніх дослідників давньої літератури, покликаних поглибити та увиразнити розуміння художньої специфіки середньовічних текстів.

По-своєму розглядає автор монографії і проблему “середньовічна література і фольклор”. Він передусім відкидає народницьке трактування походження української літератури, яке зводилося до визнання вирішального впливу народної словесності на виникнення письменства. Петро Білоус вважає, що фольклор та література мають відмінні художні коди, а у тлумаченні початків нашої літератури виходить насамперед із візантійсько-болгарського впливу, інспірованого офіційним впровадженням християнства на Русі. Саме цей вплив і визначив змістовий та художній дискурс середньовічного письменства в Україні-Русі, а фольклор тут наявний як низка рідкісних елементів.

Завдяки новим підходам до характеристики української середньовічної літератури монографія Петра Білоуса на сьогодні становить помітне явище у вітчизняній медієвістиці. Це стосується не тільки констатуючої частини цієї праці, а й тих питань, які порушені, але вимагають подальшої ретельної і самовідданої роботи на науковому полі української медієвістики.

*Отримано 22 грудня 2015 р.*

*Юрій Пелешенко  
м. Київ*